

Bényei Miklós

Kovács Máté műveltségesezménye az 1956-os könyvtárügyi jogszabályok tükrében

Szakmai körökben közismert, mondhatni, könyvtártörténeti közhely, hogy a két kor- szakos jelentőségű könyvtárügyi jogszabály, az 1956. évi törvényerejű rendelet és a végre- hajtásáról intézkedő, szintén ugyanaznapra, vagyis március 9-re keltezett minisztertanácsi határozat¹ lényegében és jórészt Kovács Máté szellemi terméke², életművének szerves és számottevő része. A Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatójaként ő kezdeményezte a törvényalkotást³, munkatársaival – saját koncepciója alapján – összeállította a tervezet nyersanyagát, ő irányította a könyvtárak, könyvtárosok széles körét mozgósító törvény- előkészítő munkálatokat, és ő terjesztette az 1955-ben lezajlott, a témát kissé elnagyoltan tárgyaló második Országos Könyvtáros Konferencia elé a vitatéziseket.⁴ Fontos kérdés lehet és bármely művelődéstörténész számára komoly kihívás annak vizsgálata, hogy Ko- vács Máté milyen elméleti alapokra támaszkodott. Másként fogalmazva: milyen kultú- rafelfogás, vagy jóval szerényebben és sokkal pontosabban: milyen műveltségesezmény tükröződik a szóban forgó két jogszabályban.

Közvetlenül nehéz bármit is kiolvasni a két jogi dokumentum meglehetősen szűksza- vú, bár feltűnően világos szövegéből. Valamit, ám elég keveset segítenek az előkészítő anyagok.⁵ A korabeli értékelések ilyesmire nem térnek ki⁶, a messze legszínvonalasabb elemzés, Kovács Máté saját tanulmánya⁷ pedig mintha szándékosan tartózkodna a mű- velődéselméleti bázis taglalásától – ami az adott történelmi pillanatban csaknem magától értetődő. A későbbi könyvtártörténeti munkák⁸ alig-alig foglalkoznak a két jogszabállyal – természetesen kivétel Kovács Máté 1961-ban napvilágot látott⁹ és Sipos Anna Magdol- na néhány esztendeje közreadott, az átlagosnál valamelyest részletesebb értekezése¹⁰ –, és mindannyian következetesen mellőzik a most tárgyalandó kérdést.

Miután a választott témát illetően a ténylegesen egyidejű források gyakorlatilag hiá- nyoznak és a történeti feldolgozások talán még hézagosabbak, sajátos metodikai meg- oldást próbáltam választani. Bő másfél évtizeddel ezelőtt kísérletet tettem arra, hogy Kovács Máténak a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, tehát egyebek között ál-

lamitkárként született írásai és előadásai nyomán felvázoljam művelődéspolitikai programját és elveit.¹¹ Most a kísérletet azzal folytatnám, hogy a negyvenes évek második felében kifejtett gondolatait szembesítem a pár évvel később keletkezett könyvtárügyi jogszabályok paragrafusaival. Gondolom, itt illik jeleznem kutatói hipotézisemet: abból indulok ki, hogy a negyvenes-ötvenes évek fordulóján végbement politikai-ideológiai, valamint társadalmi-gazdasági fordulat nem változtatta meg (legfeljebb valamelyest módosította) Kovács Máté nézeteit, közelebbről a kultúráról, a műveltségről vallott nézeteit.

A művelődéspolitikus Kovács Máté kultúrafelfogásának egyik kulcseleme, hogy a gazdasági, társadalmi, politikai és a kulturális fejlődés szerves egységet alkot, kölcsönhatásban van egymással. Ez a felismerés áttételesen a könyvtárügyi jogszabályokban is tükröződik. A törvényerejű rendelet leginkább azt emeli ki, hogy a könyvtárak fő feladata a társadalom elvárásainak, az akkor divatos politikai zsargonnal: „*dolgozó népünk kulturális igényei*”-nek kielégítése.¹² Kovács Máté jól tudta, és ezt számtalanszor kifejtette, hogy a kultúra fejlesztéséhez pénz, sok pénz kell. Nyilván ezért került be a minisztertanácsi határozatba az a követelmény, hogy a könyvtárak létesítéséről és fenntartásáról, a „*megfelelő számú és képzettségű könyvtáros alkalmazásáról*” az érdekelt főfelügyeleti, azaz fenntartó szerv a költségvetésében köteles gondoskodni, továbbá minden könyvtárnak saját éves költségvetéssel kell rendelkeznie.¹³ Ugyanakkor a könyvtári rendszer bővítését célzó és az ezzel járó létszámemelkedés többletköltségeit nem sikerült elfogadtatnia a kormánnyal.¹⁴

Kovács Máté a kultúra belső egységét, a szellemi és anyagi műveltség, az elméleti és gyakorlati tudás szoros kapcsolódását vallotta. Egységben szemlélte a művelődés különböző szektorait is: az iskolát, a tudományt, a művészetet, a szabadművelést – az ötvenes években már a népművelés megnevezést használta –, a rádiót, a filmforgalmazást, a könyvkiadást és természetesen a könyvtárakat. Az utóbbiakat a tömegközlés és a műveltségi javak közvetítésére hivatott intézményekkel egyenértékűnek, egyenrangúnak tartotta, direkter fogalmazásban a könyvtárakra mint a művelődés alapintézményeire tekintett.¹⁵ A rendszerszemlélet jellemezte könyvtár-politikai elgondolásait is: felfogása szerint ki kell alakítani a könyvtárak egységes elvek szerint rendezett országos szervezetét¹⁶, mert hivatásukat csakis akkor teljesíthetik maradéktalanul, ha a könyvtárügy, a könyvtári szerkezet világosan áttekinthető egységes rendszerként működik¹⁷, és csakis így tudják társadalmi jelentőségüket a köztudatban igazán elfogadtatni.¹⁸

S itt kell kitérni arra – szerintem inkább csak látszólagos – különbségre, amely a változó fél évtizeden belül mutatkozik. A koalíciós időkben Kovács Máté többnyire a művelődés decentralizálásának a híve, ennek részeként hangsúlyozta a lokális sajátosságok figyelembevételét, a helyi hagyományok ápolását. A könyvtárügyi jogszabályok viszont – nem utolsósorban Kovács Máté elképzelései nyomán¹⁹ – egyértelműen a centralizációs törekvések jegyében születtek (például a törvényerejű rendelet az egyházi és egyesületi könyvtárakra is kiterjeszti a népművelési miniszter felügyeleti hatókörét²⁰) a hierarchizált struktúrát²¹, leginkább a hálózati elv következetes végig vitelét kívánták megvalósítani, igaz, a szemléleti egység és hangsúlyozottan a hatékonyság, valamint az egyes könyvtárak elszigetelődésének elkerülése érdekében.²² E helyen – főleg a szabott terjedelem korlátai miatt – aligha lehetséges az érdemi állásfoglalás, nyilván csak a jövőbeli, valóban mélyre hatoló, a nemzetközi összefüggésekre is figyelő kutatások vihetnek közelebb a kérdés tárgyilagos mérlegeléséhez. Mégis megkockáztatok – egy kiforratlan – véleményt: a magyar könyvtárügy későbbi fejlődése számos meghatározó részletében gyakorlatilag a Kovács Máté-féle koncepciót igazolta.

Noha a korabeli szóhasználatban inkább csak lózungként volt jelen, művelődéspolitikai, közelebbről könyvtár-politikai programjának egyik döntő eleme a demokratizmus. Őszinte meggyőződéssel vallotta, hirdette, hogy a tényleges demokratikus berendezkedés, a szociális igazság érvényesítésének elengedhetetlen velejárója a művelődésben az egyenlő jogok és egyenlő lehetőségek állami garanciája. Az, hogy mindenki, bárki hozzáférhessen a kulturális javakhoz, a könyvtárakhoz, a könyvtári dokumentumokhoz.²³ A város és a falu közötti kulturális olló összébb zárásán munkálkodott; ezért szorgalmazta a népkönyvtárak, a szakszervezeti és tömegszervezeti gyűjtemények – a törvényerejű rendeletben összefoglalóan: közművelődési könyvtárak²⁴ – megerősítését.

A művelődési demokratizmus elvéből szinte egyenesen következik a nyilvánosság követelménye. Kovács Máté már ekkor abból az alapelvből indult ki, hogy a könyvtárakhoz, a dokumentumokban rejlő információkhoz való hozzáférés állampolgári jog.²⁵ E téren elsősorban a népművelési feladatot ellátó közművelődési könyvtáraknak tulajdonít szerepet, de a jogszabályok magától értetődőnek veszik, hogy az összes közkönyvtár, így az Országos Széchényi Könyvtár, az egyetemi és főiskolai gyűjtemények, valamint az országos tudományos szakkönyvtárak – amelyek egy része dokumentációs központ is²⁶ – szolgáltatásai szintén nyilvánosak, tehát bárki számára hozzáférhető. A nyilvánosság és részben az imént említett demokratizmus (az önrányítás) elvét a könyvtárpolitika gyakorlatában is érvényesítené; ezért emelte ki – a törvényerejű rendeletben is – a szakmai csúciszerv, a széles társadalmi bázisra támaszkodó Országos Könyvtárügyi Tanács pótolhatatlan szerepét.²⁷

Bár az ötvenes éveket általában nem jellemezte, Kovács Máté könyvtár-politikai megfontolásait ekkor is áthatotta a minőségigény. Voltaképpen a hálózati struktúrától is a minőségi fejlődést remélte.²⁸ Alighanem ebből fakadt a gyűjtőkörök átgondolt, pontos megválasztásának és a gyűjtőköri együttműködés, elhatárolás tüzetes kimunkálásának szorgalmazása is.²⁹ Akárcsak a működési-szervezeti szabályzat kötelező előírása.³⁰ Hasonló előremutató szándéka – amelynek megvalósításáért ekkor még nem sejtett későbbi életszakaszán talán a legtöbbet tehetett – a könyvtáros-képzés és –továbbképzés korszerűsítése, színvonalának folytonos emelése³¹, valamint a könyvtárosok javadalmazásának megfelelő megoldása.³² E mögött könnyen felismerhető az a meggyőződése, hogy a szubjektív tényező a könyvtárak életében is meghatározó.

Kovács Máté művelődéspolitikai és könyvtár-politikai munkásságát jellemzi a mélység humanizmus, a személyiség tisztelete. Egyik fő törekvése a személyiség – mégpedig minden személyiség – kifejlődésének, az értelmi képességek, a gyakorlati felkészültség, az erkölcsi érzület és az esztétikai ízlés kiművelésének biztosítása. Ezért is kaptak olyan nagy helyet a dokumentumokban a műszaki és mezőgazdasági szakkönyvtárak³³, és ezért is tartotta fontosnak beemelni a jogszabályok szövegébe az iskolai gyűjtemények – az akkor még különálló tanulói és nevelői könyvtárak – sokaságát, valamint a múzeumi és művészeti könyvtári hálózatot.³⁴

Gondolatvilágában szorosan kapcsolódott egymáshoz a magyar nemzeti és az egyetemes kultúra. Bizonyos fokig szembefordulva az akkori politikai akarattal, az egyoldalú szovjet-orientációval, továbbra is sürgette az ország kilépését a megint egyirányú kulturális elszigeteltségből, vagyis a nemzetközi kapcsolatok fenntartását és kiszélesítését, köztük a külföldi beszerzés szakszerűségét és gazdaságosságát, a nemzetközi könyv- és kiadványcsere továbbfejlesztését³⁵, a külföldi könyvtári gyakorlat tanulmányozását.³⁶ A nemzeti művelődés alapvető intézményeként tekintett az Országos Széchényi Könyv-

tárra – ez mindkét jogszabályban megfogalmazódik –, mint a nemzeti kulturális örökség egyik kivételesen fontos őrhelyére.³⁷ E tekintetben számított, bár a jogszabályokból ez a passzus kimaradt, a műemlék könyvtárak³⁸ és az egyházi gyűjtemények régi állományára is. Bemutató, elemző tanulmányában sajnálkozva említi azt is, hogy a jogszabályokból hiányzik a tájanyag (vagyis a helyismereti dokumentumok) gyűjtésére hivatott tájkönyvtári funkció.³⁹

Noha a korabeli politikai vezetés a gyökeres átalakítás, „*a Föld fog sarkából kidőlni*” jelszó mámorában élt, és ezt igyekezett elhiteni az emberekkel is, Kovács Máté műveltség-eszményének változatlanul elválaszthatatlan összetevője a történeti látásmód. A magyar könyvtárügy fejlődését is folyamatában látta, figyelembe vette az előzményeket, a könyvtárkultúra használható hagyományait, jeles örökségét⁴⁰, utalt a folytonosság és a megszakíttottság dialektikájára⁴¹, a fokozatosság szükségességére és elkerülhetetlen voltára.⁴² Vagyis: távol állt tőle az adott időszak hatalmi gépezetére igencsak jellemző forradalmi optimizmus. Ő sokkal inkább a kitartó, szívós, áldozatos és következetes munkában bízott. Az idő ebben is Kovács Mátét igazolta. Mint ahogy pontosan jósolta meg azt is – még 1955-ben –, hogy a törvényerejű rendelet megalkotása „*az egész magyar könyvtárügy jelentős eseménye s egész további szakmai fejlődésünk alapja lesz.*”⁴³

JEGYZETEK

1. 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet a könyvtárügy szabályozásáról ; 1.018/1956. (III. 9.) számú minisztertanácsi határozat a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1956. Budapest, Közgazdasági és Jogi K., 1957. 33-34., 138-141. p. (A továbbiakban: I. h. [Idézett helyen])
2. Legújabbban és talán legrészletesebben kifejti ezt Sipos Anna Magdolna: A magyar könyvtárjog története 1867-től napjainkig. Pécs, Alexandra, 2010. 180-182. p.
3. Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszzerű kérdései. In: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1953. Debrecen, KLTE Könyvtára, 1954. 131. p.
4. Kovács Máté: A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. In: Magyar Könyvszemle, 1956. 181-182. p. Zömmel ennek nyomán: Sipos A. M. i. m. 181-182. p. – Lásd még: A II. Országos könyvtáros konferencia. In: A könyv, 1955. 6. sz. 241-244. p.
5. A nyilvánosan hozzáférhető szövegek közül talán Kovács Máté saját, még 1955 áprilisában megjelent cikke mond a legtöbbet: A könyvtári törvény előkészítése. In: A könyv, 1955. 4. sz. 150-152. p.
6. Fodor Zoltán: Törvény a könyvtárügy szabályozásáról. In: A könyvtáros, 1956. 3. sz. 161-163. p.
7. Kovács M., 1956. 181-200. p.
8. Megemlítendő, bár egyik szerző sem szól Kovács Máté szerepéről: Vértesy Miklós: 1945–1984. In: Csapodi Csaba, Tóth András, Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. – Budapest : Gondolat, 1987. – 447-448. p. – p számtalan hibával; Kiss Jenő: A magyar könyvtárak. Budapest, Múzsák Közművelődési K., 1988. 11-12. p.
9. Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Budapest, Országos Könyvtárügyi Tanács, 1961. 52., 64-65. p.
10. Sipos A. M. i. m. 182-189. p.
11. Bényei Miklós: Kovács Máté, a művelődéspolitikus. In: Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. 31-40. p.
12. 1956. 5. sz. tvr. I.h. 33. p.

13. 1.018./1956. sz. MH. I. h. 138. p.
14. Kovács M., 1956. 197. p.
15. Kovács Máté: Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban. In: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1954/I. Debrecen, 1955. 110. p. Még hangsúlyosabban: Kovács Máté: A könyvtári törvény előkészítése. In: A könyv, 1955. 4. sz. 150. p., Kovács M., 1956. 184., 187-188., még pontosabban: 199. p.
16. A magyar könyvtárügy egységes rendszerét felvázolja: 1956. 5. sz. tvr. I. h. 33-34. p., 1.018/156. sz. MH. I. h. 139-140. p. A jogszabályok alapján: Kovács M., 1956. 195. p.
17. Kovács M., 1954. 64., 117., 127. p. Hasonlóan: Kovács Máté: A könyvtári törvény előkészítése. In: A könyv, 1955. 4. sz. 150-151. p., Kovács M., 1956. 186., 188., 195. p.
18. Vö. Kovács Máté: Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban. In: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1954/I. Debrecen, 1955. 112-114. p.; Kovács M., 1956. 200. p.
19. Mai ismereteink szerint első, átfogó jellegű kifejtése: Kovács M., 1954. 77-114., táblázatosan: 128-129. p. Itt szögezte le: „*a hálózati rendszer, mint általános szervezeti forma könyvtárügyünk egyetlen korszerű felépítési módja...*”; uo. 105. p. – A hazai könyvtárügy túlzott decentralizálódásáról írt: A könyvtári törvény előkészítése. In: A könyv, 1955. 4. sz. 150. p.
20. 1956. 5. sz. tvr. I. h. 34. p.
21. Kovács M., 1956. 198. p.
22. Kovács M., 1956. 188-189. p.
23. Vö. Sipos A. M. i. m. 184. p.
24. 1956. 5. sz. tvr. I. h. 33-34. p.
25. Hasonlóan vélekedik Sipos A. M. i. m. 180. p.
26. 1956. 5. sz. tvr. I. h. 34. p.; 1.018/1956. sz. MH. I. h. 140. p., Vö. Kovács M., 1956. 187., 194. p.
27. 1956. 5. sz. tvr. I. h. 34. p.; 1.018/1956. sz. MH. I. h. 140. p. A bővebb indoklás: Kovács M., 1954. 119-121. p., Kovács M. 1956. 190-191. p.
28. Kovács M., 1956. 189., 192. p.
29. Kovács M., 1956. 194. p.
30. 1.018/1956. sz. MH. I. h. 139. p. Vö. Kovács M., 1956. 198-199. p.
31. 1.018/1956. sz. MH. I. h. 139. p. Kovács M., 1956. 190. p., ugyanitt sajnálkozik, hogy a könyvtárosok alkalmazásánál megkívánható szakképesítésre nem történt utalás, uo. 196. p.
32. Kovács M., 1956. 197. p.
33. 1956. 5. sz. tvr. I. h. 34. p., 1.018/1956. sz. MH. I. h. 139. p.
34. 1956. 5. sz. tvr. I. h. 34. p., 1.018/1956. sz. MH. I. h. 139. p. Részletesebben: Kovács Máté: Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban. In: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1954/I. Debrecen, 1955. 126-127., 129-130., illetve 124., 127-129. p.
35. 1.018/1956. sz. MH. I. h. 140. p., Kovács M., 1956. 195. p.
36. Kovács M., 1956. 185-186. p.
37. 1956. 5. sz. tvr. I. h. 34. p., 1.018/1956. sz. MH. I. h. 139-140. p.
38. Kovács Máté: A könyvtári törvény előkészítése. In: A könyv, 1955. 4. sz. 151. p.; Kovács M., 1956. 197. p.
39. Kovács M., 1956. 196. p.
40. Kovács M. 1954. 65., 81. p.
41. Kovács Máté: Könyvtáraink jelentősége művelődéspolitikánkban. In: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1954/I. Debrecen, 1955. 111. p.; Kovács M., 1956. 199. p.
42. Kovács Máté: A könyvtári törvény előkészítése. In: A könyv, 1955. 4. sz. 151. p.; Kovács M., 1956. 184., 200. p.
43. Kovács Máté: A könyvtári törvény előkészítése. In: A könyv, 1955. 4. sz. 152. p.